

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ності людини, її прав і свобод, практичних навичок і вмінь їх реалізувати й захищати. Конституційна правосвідомість і культура прав людини – взаємопов'язані і взаємозалежні категорії. Основним гуманістичним принципом, що їх пронизує, є ідея пошани до прав і свобод, гідності й цінності людської особистості, дійсного їх дотримання. Реальному втіленню цього принципу в Україні заважають різні чинники, зокрема, антиподи культури прав людини й деформації конституційної правосвідомості, серед яких можна виділити конституційно-правовий нігілізм, конституційно-правовий ідеалізм і конституційно-правовий інфантілізм. У цілому ж можемо констатувати той факт, що при правовому вихо-

ванні громадян у дусі ідей гуманізму, демократії, забезпечення їх прав і свобод, пошани до Конституції, закладається фундамент Української демократичної, правової держави.

Таким чином, щоб очікуваний і дійсний результат правовиховної роботи співпали, потрібно визнати, що стан правової вихованості, досягнутий суб'єктом, – це тільки момент, а діяльність по правовому вихованню – необхідна, найважливіша сторона цього процесу, яка повинна плануватись і будуватись як стратегія боротьби і єдності, активізації, залучення позитивного з усіх сфер соціального життя паралельно з нейтралізацією, витісненням, подоланням усього темного й порочного.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.

*О.Г. Данильян, д-р філос. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Однією з найважливіших проблем правового виховання в сучасному суспільстві є підви-

щення його ефективності. Ефективність же функціонування соціальної системи, у тому числі й

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

правового виховання, визнається наявністю в ній каналів зворотного зв'язку, під якими в науковій літературі, як правило, розуміється вплив результатів функціонування якої-небудь системи на характер останнього. До основних каналів зворотного зв'язку, який дозволяє оцінити ефективність правового виховання й визначити напрями його вдосконалення, належить соціальний контроль. Саме він є тим механізмом підтримки соціальної рівноваги, який забезпечує життєдіяльність сучасного суспільства й ефективність його соціального управління, зокрема, правового виховання.

Актуальність проблеми дослідження соціального контролю в царині правового виховання населення в Україні та в інших пострадянських державах пов'язана також і з тим, що політико-правові інститути, які забезпечували цей процес у колишніх республіках Союзу РСР, в результаті трансформації були або практично зруйновані, або зазнали докорінних змін. Ось чому доволі важливим завданням транзитивного періоду є створення нових демократичних політико-правових і суспільних інститутів, які повинні займатися правовим вихованням громадян цих країн. А щоб їх діяльність була цілеспрямованою й ефективною, необхідні постійний соціальний

контроль, об'єктивна оцінка результатів цього процесу, що, у свою чергу, припускає розробку концепції соціального контролю у сфері правового виховання.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що поняття «соціальний контроль» можна розглядати як у широкому, так і вузькому значеннях. У першому – це сукупність механізмів у соціальній системі (суспільстві, соціальній групі, організації тощо), за допомогою яких забезпечуються його самоорганізація й самозбереження шляхом устанавлення й підтримки певного нормативного порядку й використання відповідних зразків поведінки, якими можуть бути окремі цінності, правові й моральні норми, адміністративні розпорядження, звичаї, традиції та ін. У другому значенні під цим поняттям в основному мається на увазі сукупність засобів і методів впливу суспільства на небажані форми девіантної поведінки з метою їх елімінавання (усунення) або скорочення, мінімізації.

Соціальний контроль виконує 3 важливі соціальні функції: (а) регулятивну – виступає одним з основних елементів соціальної регуляції поведінки людини; (б) запобіжну – сприяє збереженню в загальних рисах значущих цінностей і (в) стабілізуючу – допомагає встановленню

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

соціального і правового порядку. Завдяки цій тріаді соціальний контроль становить собою певний соціальний механізм, який без істотних відхилень стає на допомозі трансляції (передачі) соціального досвіду від покоління до покоління.

Ці функції залишаються незмінними незалежно від сфери дії інститутів соціального контролю. Наприклад, якщо його аналізувати в аспекті, власне, правового виховання, можна зробити висновок, що реалізація регулятивної функції соціального контролю в суспільстві інституціалізує існуючі форми й методи правового виховання, визначає спрямованість їх застосування в тій чи іншій царині суспільних відносин, а також забезпечує досягнення передбачуваного результату при втіленні цих заходів у життя. Реалізація запобіжної функції в розглядуваній сфері забезпечує оптимальне функціонування інститутів правового виховання, що зумовлює трансляцію соціального досвіду наступним поколінням. Стабілізуюча функція соціального контролю забезпечує ефективність застосування методів правового виховання, дозволяє прогнозувати їх результати, що сприяє стабільності всієї соціальної системи. Отже, основною метою соціального контролю у сфері виховання є прагнення досягти соціаль-

ної стабільності й тотожності між соціальними очікуваннями суспільства й реальним станом речей, у нашому випадку – між засобами правового виховання і рівнем правової культури і правосвідомості в суспільстві.

Категорію «соціальний контроль» можна класифікувати за декількома критеріями. Залежно від характеру санкцій останній прийнято поділяти на формальний і неформальний; розрізняють також контроль репресивний і стримуючий (попереджувальний, профілактичний), зовнішній і внутрішній.

Формальним соціальним контролем у царині правового виховання вважається контроль з боку соціальних інститутів суспільства – держави, громадських організацій, церкви та ін. Санкції, що застосовуються в його межах, зазвичай зарані регламентовані. Неформальний здійснюється в сім'ї, соціальних групах тощо. Цей його вид не має певної регламентації і зводиться до спонтанних реакцій учасників певного процесу, які виражають взаємну оцінку поведінки один одного.

Інститути соціального контролю за правовим вихованням існували вже за радянських часів, проте значною мірою вони обмежувались державно-правовими формами, були монополізовані найвищими органами пар-

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

тії й держави, у зв'язку з чим не можуть бути застосовані в сучасній Україні. Ось чому в процесі становлення незалежної Української держави виникла необхідність у створенні якісно нових таких інститутів, які відповідали б орієнтирам правового виховання в демократичному суспільстві.

Оскільки українська спільнота знаходиться на перехідному етапі, поява ефективних інститутів соціального контролю зустрічає об'єктивні проблеми й труднощі. Останні посилюються ще й тим, що в суспільстві бракує виваженої концепції правового виховання громадян України, на підставі якої має відбуватися цей процес в дусі нових систем соціальних цінностей і правових норм, які, до речі, самі часто залишаються предметом гострих дискусій.

Досить важливою проблемою соціального контролю у сфері правового виховання сучасного суспільства залишається визначення його основних елементів (інститутів). На нашу думку, такий контроль є складно-організованою, багатоступінчастою системою, що складається з низки взаємодіючих елементів, серед яких можна вирізнити: (а) інститути соціального контролю; (б) норми; (в) цінності; (г) моніторинг (контроль) дотримання встановлених норм і цінностей;

(д) санкції та ін. Основними інститутами соціального контролю у цій сфері слід назвати державу, громадські організації, громадську думку, установи освіти, засоби масової інформації, церкву, соціальні групи, сім'ю та ін.

Безпосередніми регуляторами людської поведінки служать вироблені суспільством цінності як вираження ставлення людини до тих чи інших об'єктів і відповідні їм норми – правові, моральні, релігійні, звичаї, традиції тощо. У свою чергу, норми є правилами, зразками, стандартами, еталонами поведінки, що встановлюються державою або ж формуються в процесі спільної соціальної життєдіяльності. Суспільство за допомогою інститутів соціального контролю здійснює постійний моніторинг, тобто спостерігає за процесом виховання й оцінює його для виявлення його відповідності бажаному результату. Наслідки моніторингу викликають певні санкції з метою закріплення існуючих у суспільстві норм, цінностей, зразків правової поведінки. Основними методами соціального контролю в царині правового виховання є позитивні санкції – заохочення і негативні – покарання.

Отже механізм дії соціального контролю в досліджуваній сфері зводиться до того, що суспільство встановлює певні цінності й норми, забезпечує їх

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

трансляцію й соціалізацію індивідів, здійснює за допомогою своїх інститутів постійний моніторинг за дотриманням установлених цінностей і норм, заохочує членів суспільства до належної поведінки (конформізму) або карає за їх порушення, а також вживає відповідних заходів по попередженню (профілактиці) небажаних форм поведінки.

Основні завдання соціального контролю у сфері виховання в перехідному суспільстві, у тому числі і в Україні: (а) підвищення загальної моральності громадян, (б) формування достатнього рівня їх правової культури і правової свідомості, (в) зниження рівня девіантних вчинків. Усе це неможливо без науково обґрунтованої державної політики у цій сфері, якої, на жаль, в Україні поки що бракує. Ось чому для підвищення рівня правової культури її громадян перш за все необхідно виробити чітку державну політику в цій царині, яка передбачала б координацію зусиль усіх державних органів у цьому процесі. Бажано активно й повною мірою використовувати весь позитивний досвід, накопичений у нашій державі за минулі десятиліття.

Причому застосовувати його треба творчо, оскільки деякі питання соціального контролю у сфері правового виховання слід вирішувати на концептуально новій основі, з огляду на завдання нинішнього етапу розвитку України як суверенної держави, що прагне стати демократичною і правовою. При цьому потрібно пам'ятати, що вирішення завдань по формуванню сучасної правової культури населення залежить не тільки від держави, а й від зусиль всієї громадськості, кожного громадянина країни.

Суть нового підходу до соціального контролю повинна полягати у зміні ступеня впливу держави й інститутів громадянського суспільства на всі соціальні процеси. Можна припустити, що оптимальною можна вважати таку конструкцію соціального контролю в царині правового виховання з боку державних інститутів та інституцій громадянського суспільства, за якої вони знаходяться у стані синергетичної взаємодії. Це дозволить максимально ефективно використовувати всі існуючі ресурси з метою формування належного рівня правової культури суспільства й правосвідомості його громадян.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.